

RADOSŁAW KUBUS
DOKTORANT, UNIWERSYTET GDAŃSKI
ORCID: 0000-0002-3320-9308

*Znamiona chorobowe, defekty i urazy
oraz inne słabości jako cechy dystynktywne
w listach gończych zamieszczanych
w dzienniku urzędowym rejencji gdańskiej
(Amtsblatt der Königlischen Regierung zu Danzig)
w latach 1816–1830*

1. Wprowadzenie; 2. Ramy czasowe, cel pracy i stan badań; 3. Znamiona chorobowe; 4. Defekty i urazy; 5. Ogólne słabości; 6. Podsumowanie.

1

Tematyka dzienników urzędowych (Amtsblättern) wydawanych przez poszczególne rejencje z terenu Prus Zachodnich i Południowych nie doczekała się dotychczas szerszego opracowania¹, choć same Amtsblättern są źródłem uzupełniającym dla wielu prac². Bogactwo i różnorodność zamieszczanych w nich treści sprawia, iż stanowią one doskonałe źródło poznania dla wielu różnych dziedzin funkcjonowania administracji ziem polskich pod zaborem pruskim, szczególnie tam, gdzie

¹ Autor, w ramach przygotowywanej dysertacji doktorskiej, opracowuje dziennik urzędowy rejencji gdańskiej za lata 1815–1848 pod kątem wybranych zagadnień społecznych; aktualny stan badań zob. E. Kizik, *Rabunki w kościołach rejencji gdańskiej w pierwszej połowie XIX wieku, czyli o znaczeniu badań nad prowincjonalną prasą ogłoszeniową*, [w:] *Naród bez państwa na drogach do nowoczesności. Książka jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin profesora Szczepana Wierchostawskiego*, red. M. Niedzielska, Toruń 2017, s. 31–51.

² Zob. np. J. Baszanowski, *Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601–1846*, Gdańsk 1995; Ł. Kępski, *Historia nowodworskiego herbu*, Nowy Dwór Gdański 2015; P. Birecki, *Ewangelickie budownictwo kościelne w Prusach Zachodnich. Relacje między państwem a Kościołem ewangelicko-unijnym*, Toruń 2014; F. Paprocki, *Wielkie Księstwo Poznańskie w okresie rządów Flottwella (1830–1841)*, Poznań 1970; L. Wakuluk, *Akta miast Rejencji Bydgoskiej 1815–1919. Procesy archiwotwórcze*, Warszawa 1998; G. Kucharczyk, *Cenzura pruska w Wielkopolsce w czasach zaborów 1815–1914*, Poznań 2001; S. Kemlein, *Żydzi w Wielkim Księstwie Poznańskim 1815–1848*, tłum. Z. Choderny-Loew, Poznań 2001.

w grę wchodzi komunikacja pomiędzy władzą a poddanymi oraz kształtowanie opinii publicznej³. Jednym z aspektów, który cyklicznie pojawia się na łamach dzienników urzędowych, jest kwestia przestępczości. W większości numerów możemy odnaleźć listy gończe (*Steckbriefe*), wydawane za jednym bądź całą grupą zbiegłych przestępców. Zamieszczane są w dziale *Sicherheits-Polizei*, gdzie poza tym znajdują się obwieszczenia o zagubionych paszportach, nielegalnych włóczęgach, włamaniach do kościołów⁴, kradzieżach koni i drewna oraz o schwytanych zbiegach poszukiwanych listem gończym. Przedstawiane są też szczególnie okrutne przypadki zbrodni, których sprawcy w opinii instytucji państwa zasłużyli na najwyższy wymiar kary, tj. śmierć przez łamanie kołem⁵. Sporadycznie listy gończe i inne informacje dotyczące spraw Policji Bezpieczeństwa zamieszczane były w dodatku do dziennika urzędowego, tzw. *Oeffentlicher Anzeiger*⁶.

Sama struktura listów gończych jest z reguły powtarzalna – została precyzyjnie określona przez pruskie prawodawstwo⁷. List gończy rozpoczynał się zatem od podania do publicznej wiadomości imienia i nazwiska oskarżanego wraz z czynem, którego się dopuścił. Następnie podawano okoliczności zniknięcia bądź ucieczki domniemanego sprawcy⁸, wraz z prośbą o doprowadzenie go za odpowiednim wynagrodzeniem bądź zwrotem poniesionych kosztów przed oblicze wymiaru sprawiedliwości. Na końcu zaś podawano rysopis sprawcy (*Signalement*), który zawierał następujące elementy: wykonywany zawód, imię i nazwisko, wiek, miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania, ostatnie miejsce pobytu, wyznawaną religię, a także opis wyglądu zewnętrznego wraz z podaniem cech szczególnych. Całość zamykała charakterystyka stroju⁹.

³ *Prasa gdańska na przestrzeni wieków*, red. M. Andrzejewski, Gdańsk 1999, s. 58.

⁴ E. Kizik, *op. cit.*, 31–51.

⁵ Pomimo humanitaryzacji systemu prawa karnego w Europie od połowy XVIII w., obowiązujący w Prusach od roku 1794 *Allgemeine Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten* charakteryzował się nadal znaczną surowością. Dopiero nowy kodeks karny (*Strafgesetzbuch für die Preussischen Staaten*), wprowadzony w 1851 r., znacznie zliberalizował dotychczasowe prawo, zob. S. Salmonowicz, *Prus pierwszy wiek XIX (1806–1871)*, „Zapiski Historyczne” 2015, t. LXXX, z. 3, s. 307; E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1989, s. 38–39.

⁶ W rejencji gdańskiej listy gończe publikowano na łamach dziennika urzędowego, natomiast w przypadku dziennika urzędowego rejencji bydgoskiej listy umieszczano zazwyczaj w dodatku.

⁷ *Amts-Blatt der Königlich Brombergischen Regierung*, 1816, nr 34, s. 398–399; *Amtsblatt der Königlich Preussischen Regierung zu Bromberg*, 1818, nr 8, s. 115–117.

⁸ Najczęściej były to ucieczki z transportu, więzień, zakładów poprawczych i miejskich lazaretów.

⁹ Nie zawsze wszystkie te elementy występowały w liście gończym jednocześnie. Z braku informacji niekiedy pomijano niektóre z nich.

Publikowanie na łamach prasy listów gończych oraz innych tekstów związanych z przestępczością i wymiarem sprawiedliwości sięga drugiej połowy wieku XVIII¹⁰. Swoją triumf święciło w wieku XIX¹¹ – i to do tego stopnia, że nawet rozwijająca się w tym stuleciu fotografia nie od razu zyskała uznanie jako substytut pisemnej charakterystyki¹².

Pojawienie się prasy jako nośnika informacji dotyczących rysopisu osób podejrzanych i zbiegłych skazańców nie oznaczało jednak zaniku tradycyjnych form ich poszukiwania¹³. W dalszym ciągu listy gończe były wywieszane na drzewach przy głównych traktach komunikacyjnych i na rynkach miast oraz podawane do wiadomości właścicielom gospód i szynków¹⁴.

2

Na potrzeby artykułu przebadalem *Amtsblatt der Königlischen Regierung zu Danzig* za lata 1816–1830. O ile pierwsza data nie budzi wątpliwości (w 1816 r. zaczęto publikować dziennik urzędowy nowo powstałej rejencji gdańskiej¹⁵), o tyle

¹⁰ D. Kaczor, *Przestępczość kryminalna i wymiar sprawiedliwości w Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, Gdańsk 2005, s. 31; B. Diakowska, *Przestępstwa popełniane przez „ludzi luźnych” w Warszawie schyłku XVIII wieku na podstawie ogłoszeń w prasie warszawskiej*, [w:] *Spółeczeństwo a przestępczość*, red. A. Karpiński, Warszawa 2009, s. 123–137 (Spółeczeństwo Staropolskie, t. 2); P. Paluchowski, *Poszukiwanie zagarniętego mienia. Ogłoszenia na łamach gdańskiego czasopisma z końca XVIII w. dotyczące kradzieży z kościołów i budowli przykościelnych*, [w:] *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane*, red. A. Kamler, D. Pietrkiewicz, Warszawa 2014, s. 335–348.

¹¹ Zob. M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, tłum. T. Komendant, Warszawa 2009, s. 253.

¹² R. Poniak, *Służba domowa w miastach ziem polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*, Warszawa 2014, s. 102.

¹³ Na temat rozwoju listu gończego zob. *Kryminalistyczna identyfikacja człowieka – rys historyczny (wybrane zagadnienia)*, oprac. J. Gąsiorowski, Katowice 2004, s. 19–25; H. Zaremska, *Jak wyglądali czescy bandyci? Z dziejów rysopisu w średniowiecznych księgach karnych*, [w:] *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Aymard, Warszawa 1992, s. 105–111.

¹⁴ H. Blazejewski, *Im Allensteiner Kreisblatt 1845–1869 veröffentlichte Steckbriefe. Personenkundliches zur Kriminalität im südwestlichen Ostpreußen*, Hamburg 2009, s. 4 (Quellen, Materialien und Sammlungen zur altpreußischen Familienforschung, Nr. 15).

¹⁵ W 1816 r. prowincja zachodniopruska została podzielona na dwa obwody administracyjne: rejencję gdańską i kwidzińską. Rejencja gdańska od 1818 r. składała się z 8 powiatów: wejherowskiego, kartuskiego, kościerskiego, starogardzkiego, malborskiego, elbląskiego, gdańskiego miejskiego i gdańskiego wiejskiego, zob. *Pomorze Gdańskie 1807–1850. Wybór źródeł*, oprac. A. Bukowski, Wrocław 1958, s. VII.

druga jest dość dyskusyjna. W 1831 r. w Europie zaczęła się epidemia cholery, która swoje piętno odcisnęła także na terenie Prus Zachodnich. Przyjęcie szerszych ram czasowych wymagałoby więc uwzględnienia zjawiska epidemii i jej wpływu na społeczeństwo rejencji gdańskiej, co już częściowo znalazło swoje odbicie w literaturze¹⁶.

Celem artykułu jest charakterystyka na podstawie dziennika urzędowego rejencji gdańskiej¹⁷ świata przestępczego pod kątem szeroko pojętego ogólnego stanu zdrowia przedstawicieli tej grupy społecznej. Chcąc usystematyzować materiał, podzieliłem występujące w listach gończych wzmianki na trzy zasadnicze grupy: „znamiona chorobowe”, „defekty i urazy” oraz tzw. „ogólne słabości”. Podział ten jest subiektywny i nie zawsze jednoznaczny – zapewne zaliczone do kategorii „znamion chorobowych” opisy można również zaliczać do kategorii „defektów i urazów”, a opisy z kategorii „ogólnych słabości” pasują do „znamion chorobowych”. Mimo wszystko zaproponowana klasyfikacja wydaje się w tym przypadku jedyną sensowną. Do kategorii „znamion chorobowych” przyporządkowałem zatem te wzmianki, które wskazują na typ jednostki chorobowej i pozwalają z dużą dozą prawdopodobieństwa określić, na jakie schorzenie cierpiał przestępca, bądź do jakiej kategorii chorób zalicza się jego dolegliwość. Do najbardziej rozbudowanej kategorii „defektów i urazów” zaliczono z kolei wszelkie zranienia, siniaki, blizny, złamania, jak również problemy takie jak wady wymowy, zaburzenia wzroku czy motoryki ciała. Do kategorii tzw. „ogólnych słabości” zaliczyłem z kolei wszelkie te wzmianki, które mogą sugerować pewien stopień osłabienia organizmu czy nawet chorobę.

Pojawiające się na łamach *Amtsblattu* sylwetki ściganych przestępców należy wiązać głównie ze środowiskiem społecznego marginesu, często określanego w literaturze mianem „ludzi luźnych”¹⁸. Osoby te należały do służby,

¹⁶ Na temat epidemii cholery w rejencji gdańskiej (w oparciu m.in. o gdańskie *Amtsblat*ty) zob. A. Szarszewski, *Epidemia cholery w Gdańsku w XIX wieku*, [w:] *Dżuma, ospa, cholera. W trzeciećną rocznicę wielkiej epidemii w Gdańsku i na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1708–1711. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska i Instytut Historii PAN w dniach 21–22 maja 2009 roku*, red. E. Kizik, Gdańsk 2012, s. 195–211; W. Zawadzki, *Epidemie cholery wśród katolików Żuław Wielkich i Małych oraz Powiśla w XIX wieku*, „*Studia Elbląskie*” 2010, t. 11, s. 23–46.

¹⁷ *Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig* [dalej: AzD].

¹⁸ Zob. B. Geremek, *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu*, Wrocław–Warszawa 1971; S. Grodziski, *Ludzie luźni. Studium z historii państwa i prawa polskiego*, Kraków 1961; B. Baranowski, *Ludzie gościńca w XVII–XVIII w.*, Łódź 1986; A. Karpiński, *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*, Warszawa 1983; M. Frančić, *Ludzie luźni w osiemnastowiecznym Krakowie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967; J. Kracik, M. Rożek, *Hultaje, zloczyńcy, wszeteczności w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI–XVIII w.*, Kraków 1986.

drobnych wyrobników, uczniów i czeladników. Najczęściej popełniały drobne kradzieże¹⁹.

Pomimo że listy gończe zaczynają pojawiać się regularnie w wielu czasopiśmiech począwszy od XIX w., to ich tematyce poświęcano w historiografii najczęściej niewiele uwagi, ograniczając się bądź to do wydania źródła drukiem²⁰, bądź to do popularnych opracowań przeznaczonych dla szerszego grona odbiorców²¹. Ewentualnie skupiano się na konkretnej kategorii opisywanych zbiegów²² lub stosowanych formach językowych²³. Niewiele natomiast prac traktuje o anatomii patologicznej osób ze środowisk przestępczych²⁴. Chcąc po części wypełnić tę lukę badawczą, postaram się na podstawie analizy blisko tysiąca listów gończych naszkicować ogólny stan zdrowia reprezentantów światka przestępczego rejencji gdańskiej, który wyłania się z kart gdańskich Amtsblattu.

3

Jedną z kategorii cech dystynktywnych występujących w listach gończych są zaburzenia uznawane wtedy za choroby psychiczne. Pojawiają się one niezmiernie rzadko i należą do nich szalenstwo, upośledzenie umysłowe i głupota. W XVIII w.

¹⁹ Zob. A. Lüdtke, „*Gemeinwohl*”, *Polizei und „Festungspraxis”*. *Staatliche Gewaltsamkeit und innere Verwaltung in Preußen, 1815–1850*, Göttingen 1982.

²⁰ Zob. H. Blazejewski, *op. cit.*; R. Wenzel, *Steckbriefe im Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Posen (Jg. 1816) mit Bezug zu Ost- und Westpreußen*, „*Altpreussische Geschlechterkunde*” 1999, Bd. 29, s. 79–83. Na seminarium magisterskim prof. Edmunda Kizika w Zakładzie Historii Nowożytnej Uniwersytetu Gdańskiego w 2015 r. powstała praca dyplomowa poświęcona tematyce listów gończych: A. Kijek, *Steckbriefe. Listy gończe w rejencji kwidzińskiej za lata 1816–1817*.

²¹ D. Gucia, J. Lubierska, *Jako cię widzą, tako cię piszą. Obraz Wielkopolanina w świetle listów gończych I połowy XIX wieku*, Poznań 2014.

²² M. Baranowski, *Dezercja z wojsk Księstwa Warszawskiego w departamencie lubelskim na podstawie listów gończych z 1811 roku*, „*Teka Komisji Historycznej*” 2012, vol. 9, s. 96–125.

²³ A. Pihan-Kijasowa, D. Gucia, J. Lubierska, *Dziewiętnastowieczne listy gończe w badaniach nad urzędową polszczyzną wielkopolską*, „*Slavia Occidentalis*” 2015, t. 72, nr 1, s. 177–187. Wypada nadmienić, że w przeciwieństwie do gdańskiego Amtsblattu, który poza drobnymi wyjątkami był niemieckojęzyczny, dzienniki urzędowe rejencji bydgoskiej i poznańskiej wychodziły w dwóch językach, tj. po lewej stronie znajdował się tekst niemiecki, a po prawej – jego polskie tłumaczenie.

²⁴ Zagadnienie to zostało lepiej zbadane w historiografii zachodniej. Z nowszych opracowań warto wskazać pracę Helen Johnston poświęconą przestępczości w Anglii w XIX wieku. Zob. H. Johnston, *Crime in England 1815–1880. Experiencing the Criminal Justice System*, Abingdon 2015.

za objawy szaleństwa, czy też – ogólnie rzecz biorąc – choroby psychicznej uważano „mówienie od rzeczy”, huśtawki nastrojów, agresywne zachowania, nieuzasadnione stany lękowe, urojenia, a także bezwstydnosc i niepoohamowaną żądze²⁵. Na łamach gdańskiego *Amtsblattu* pojawiają się tylko niektóre z powyższych zachowań. Najczęściej poprzestawano na ogólnym stwierdzeniu o szaleństwie (*Wahnsinn*) zbiega²⁶. Wyjątkowo wskazywano na wahania nastrojów i bezładną mowę jako cechy charakterystyczne (*hat Anfälle von Melancholie und Raserei, und spricht öfters unzusammenhängend sinnlos*)²⁷. Niekiedy ową bezładną mowę, która uniemożliwiała przesłuchanie podejrzanego, przypisywano uposledzeniu lub niedorozwojowi umysłowemu²⁸. Nie można wykluczyć, że owe zachowania były symulowane i miały na celu wykazanie niepoczytalności sprawcy danego przestępstwa bądź uzyskanie skierowania go do miejskiego lazaretu, skąd droga ucieczki była, jak się wydaje, prostsza aniżeli z zakładu karnego²⁹.

Obok chorób psychicznych w listach gończych pojawia się także epilepsja, której objawy na przestrzeni dziejów utożsamiano z chorobami psychicznymi³⁰. W czasach nowożytnych chorobę tą charakteryzowano następująco: „Kaduk [epilepsja] wszystkiego ciała jest częste jakby rozrzucenie, abo skurczenie nieustawne, dla których człowiek nagle pada, nic zgoła nie czując i zmysłów jakby nie mając;

²⁵ M. Czajkowski, *Instytucjonalna opieka nad chorymi psychicznie w Warszawie w drugiej połowie XVIII wieku*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, cz. II, red. A. Karpiński, Warszawa 2015, s. 191–197.

²⁶ „Der frühere Landwehrmann, jetzige Schösser Samuel Friedrich Fregin, welcher wegen Wahnsinns in dem hiesigen Stadt-Lazareth detinirt wurde, hat am 17. July c. Gelegenheit gefunden, aus der Anstalt zu entspringen” – *AzD*, 1820, nr 33, s. 370; „Schullehrer Johann Daniel Soennert, welcher, an Wahnsinn leidend, aus dem städtischen hieselbst nach Dirschau, seinen Geburts-Orte, entwichen war” – *AzD*, 1827, nr 17, s. 128.

²⁷ *AzD*, 1820, nr 49, s. 570.

²⁸ „Nach allen Umständen und in Folge einer ärztlichen Untersuchung kann man annehmen, daß dieser Mensch an großer Geistes-Schwäche oder Blödsinn leidet. Er weiß weder seinen Namen noch seinen Geburtsort anzugeben, und beantwortet alle ihm vorgelegten Fragen auf die verkehrteste und unverständlichste Weise. Nur die Namen Johann und Forst oder Horst sind aus ihm herausgebracht, und alle zeitherigen Bemühungen, seine Herkunft und Angehörigen auszumitteln, vergeblich gewesen” – *AzD*, 1820, nr 19, s. 222.

²⁹ M. Karpińska, *Złodzieje, agenci, policyjni strażnicy... Przestępstwa pospolite w Warszawie 1815–1830*, Warszawa 1999, s. 82. O tym, jak mogły wyglądać takie ucieczki, świadczy przykład złodziejki Florentyny Kittler, która „aus dem Krankenhause zu Elbing nackt durch die Fenstern entsprungen, nachdem sie der Fesseln, mit welchem sie an das Bette gekettet war, entledigt hat” – *AzD*, 1824, nr 11, s. 158.

³⁰ Zob. O. Temkin, *The Falling Sickness: A History of Epilepsy from the Greeks to the Beginnings of Modern Neurology*, Baltimore 1971.

że ani słyszy, ani widzi, ani co by się z nim działo pamięta”³¹. Wzmianki o epilepsji w listach gończych są niezwykle skromne. W jednym z listów gończych wydanym za 24-letnim bednarzem ze Sztumu, niejakim Carlem Raabe, wskazywano na przykład, iż tenże *Leidet öfters an der Epilepsie*³². Interesujący jest w tym przypadku *casus* Jakoba Mischerowskiego, którego choroba uczyniła niezdolnym do pracy, a tym samym zmusiła do prowadzenia żebraczego trybu życia)³³.

Poza chorobami umysłowymi i neurologicznymi kilkakrotnie wzmiankowane zostały choroby weneryczne. Ich występowanie wynikało z luźnych kontaktów seksualnych wśród społecznego marginesu³⁴. Niestety w tym przypadku najczęściej ograniczano się jedynie do stwierdzenia choroby, bez podawania szczegółów³⁵. Ewentualnie wskazywano na blizny w miejscach intymnych (*an der Seite der Schaam eine venerische Narbe*)³⁶ lub na nogach (*hat sie einen starken Busen und starke Narben an den Füßen in Folge venerischer Geschwüre*)³⁷ jako efekt przebytej choroby. Dolegliwością, która również może przenosić się drogą płciową, a która doczekała się wzmianki w jednym z listów gończych, wydanym za niejakim Gottliebem Eduardem Pscherwaß, jest świerzb. W tym przypadku zapisano tylko, iż Pscherwaß zbiegł z miejskiego lazaretu w Gdańsku *worin derselbe wegen seiner Behaftung mit der Krätze aufgenommen worden*³⁸.

Obok chorób wenerycznych, również ospa zostawała na ciele ludzi szpetne blizny („dzioby”). Począwszy od drugiej połowy XVIII w. na łamach czasopism zarówno gdańskich³⁹, jak i toruńskich⁴⁰ toczyła się ożywiona dyskusja dotycząca

³¹ Cyt. za: E. Nowosielska, *Epilepsja w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w.*, [w:] *Wśród córek Eskulapa...*, s. 231.

³² AzD, 1824, nr 39, s. 467. W przypadku złodziejki Louisy Braun, z domu Kretzmann, zapisano z kolei, że taż „leidet an epileptischen Zufällen” – AzD, 1825, nr 45, s. 691.

³³ „mit der Epilepsie behaftet ist, und seither lediglich vom Betteln gelebt hat, als ein arbeitsunfähiger” – AzD, 1820, nr 30, s. 341–342.

³⁴ Choroby weneryczne przenosiły przede wszystkim prostytutki, które – jak pisał Lafontaine – „obdarzały jadem wenerycznym swych gości”, cyt. za: M. Łyskanowski, *Medycyna i lekarze dawnej Warszawy*, Warszawa 1976, s. 93.

³⁵ W przypadku Matthiasa Milewskiego zanotowano tylko: „Er litt während seines hiesigen Aufenthalts an einer venerischen Krankheit” – AzD, 1819, nr 16, s. 233.

³⁶ AzD, 1816, nr 15, s. 151.

³⁷ AzD, 1822, nr 17, s. 275.

³⁸ AzD, 1827, nr 8, s. 47.

³⁹ Zob. np. P. Paluchowski, *Danziger Erfahrungen w latach 1739–1793. Studium z dziejów gdańskiego czasopiśmiennictwa*, Warszawa 2013, s. 204–213; idem, *Nie tylko dżuma i ospa... Dwa spojrzenia na temat chorób w Rzeczypospolitej i Gdańsku końca XVII i drugiej połowy XVIII wieku*, [w:] *Dżuma, ospa, cholera. W trzechsetną rocznicę...*, s. 171–180.

⁴⁰ Zob. np. M. Dunajówna, *Z dziejów toruńskiego czasopisma „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” (1760–1772)*, Toruń 1960, s. 122–124.

szczepień przeciwko tej zgubnej w skutkach chorobie zakaźnej, częściej w Europie w okresie pomiędzy końcem epidemii dżumy a początkiem szerzenia się cholery. O częstotliwości występowania ospy świadczy fakt, iż co dziesiąty odnotowany posiadał znamiona po przebytej chorobie. Najczęściej występowały one na twarzy i określano je terminami *pockennarbig*⁴¹, *pockengrübbig*⁴², *blatternarbig*⁴³. W opisach podawano też *Kennzeichen von den Pocken*⁴⁴ lub *Besonders kenntlich an einer Pocke auf der linken Backe, nicht weit vom Auge*⁴⁵. W tej sytuacji przesadna wydaje się ocena Jędrzeja Śniadeckiego, który u progu XIX w. na łamach „Dziennika Wileńskiego” napisał: „Minęła nakoniec epoka, w której potrzeba było pracować nad tym, ażeby nakłonić publiczną opinią do szczepienia dzieciom krowiej ospy. Dobroczynny ten wynalazek, dziś nawet w dzikich poznany i smakowany Narodach, już uzyskał powszechne za sobą zdanie [...]”⁴⁶.

⁴¹ AzD, 1816, nr 21, s. 266; AzD, 1816, nr 22, s. 273; AzD, 1817, nr 42, s. 602; AzD, 1822, nr 43, s. 630; AzD, 1819, nr 47, s. 566; AzD, 1826, nr 22, s. 207; AzD, 1828, nr 48, s. 333; AzD, 1816, nr 11, s. 108; AzD, 1817, nr 35, s. 432; AzD, 1819, nr 47, s. 566; AzD, 1821, nr 32, s. 451; AzD, 1817, nr 1, s. 8; AzD, 1819, nr 38, s. 470; AzD, 1829, nr 47, s. 395; AzD, 1821, nr 22, s. 326; AzD, 1818, nr 38, s. 377; AzD, 1828, nr 27, s. 188; AzD, 1818, nr 30, s. 318; AzD, 1822, nr 4, s. 56; AzD, 1822, nr 6, s. 74; AzD, 1821, nr 17, s. 238; AzD, 1816, nr 16, s. 182; AzD, 1820, nr 27, s. 311; AzD, 1817, nr 16, s. 177; AzD, 1817, nr 39, s. 568; AzD, 1829, nr 2, s. 9; AzD, 1820, nr 22, s. 259; AzD, 1816, nr 9, s. 84; AzD, 1823, nr 26, s. 399; AzD, 1817, nr 3, s. 29; AzD, 1820, nr 33, s. 370; AzD, 1829, nr 32, s. 287; AzD, 1817, nr 21, s. 221; AzD, 1823, nr 28, s. 427; AzD, 1817, nr 25, s. 290; AzD, 1820, nr 27, s. 310; AzD, 1816, nr 17, s. 210; AzD, 1820, nr 14, s. 163; AzD, 1819, nr 35, s. 428; AzD, 1821, nr 26, s. 376; AzD, 1817, nr 118, s. 194; AzD, 1826, nr 35, s. 294; AzD, 1816, nr 20, s. 249; AzD, 1827, nr 35, s. 299; AzD, 1822, nr 24, s. 360; AzD, 1819, nr 9, s. 123; AzD, 1817, nr 38, s. 542; AzD, 1817, nr 46, s. 636; AzD, 1829, nr 23, s. 233; AzD, 1821, nr 14, s. 193; AzD, 1826, nr 41, s. 368; AzD, 1821, nr 42, s. 570; AzD, 1829, nr 47, s. 395; AzD, 1828, nr 27, s. 188; AzD, 1822, nr 22, s. 329; AzD, 1824, nr 39, s. 470; AzD, 1825, nr 26, s. 440; AzD, 1823, nr 24, s. 370; AzD, 1821, nr 12, s. 169; AzD, 1817, nr 24, s. 270; AzD, 1822, nr 20, s. 309; AzD, 1817, nr 45, s. 632; AzD, 1816, nr 24, s. 298; AzD, 1830, nr 12, s. 127; AzD, 1818, nr 1, s. 5.

⁴² AzD, 1826, nr 49, s. 425; AzD, 1828, nr 53, s. 367; AzD, 1820, nr 6, s. 64; AzD, 1822, nr 18, s. 290; AzD, 1820, nr 36, s. 398; AzD, 1820, nr 37, s. 404; AzD, 1820, nr 8, s. 78; AzD, 1824, nr 39, s. 468; AzD, 1819, nr 41, s. 499; AzD, 1828, nr 18, s. 135; AzD, 1818, nr 29, s. 305; AzD, 1817, nr 38, s. 542; AzD, 1829, nr 27, s. 257; AzD, 1817, nr 14, s. 154; AzD, 1828, nr 9, s. 86; AzD, 1821, nr 23, s. 333; AzD, 1827, nr 17, s. 129; AzD, 1827, nr 2, s. 10; AzD, 1824, nr 51, s. 593; AzD, 1825, nr 33, s. 511.

⁴³ AzD, 1819, nr 2, s. 20; AzD, 1818, nr 47, s. 465; AzD, 1818, nr 53, s. 542; AzD, 1819, nr 31, s. 372; AzD, 1821, nr 13, s. 181; AzD, 1825, nr 11, s. 207; AzD, 1823, nr 45, s. 637.

⁴⁴ AzD, 1817, nr 14, s. 152.

⁴⁵ AzD, 1825, nr 25, s. 420.

⁴⁶ J. Śniadecki, *Niektóre uwagi o Krowiej ospie, a mianowicie o szczepieniu iey owcom*, „Dziennik Wileński” 1805, nr 4, s. 1.

Poza wspomnianymi powyżej chorobami jednostkowo odnotowano także przypadki nowotworu oraz podagry. W pierwszym przypadku w charakterystyce niejakiego Friedricha Lietza podano, iż tenże posiada *an der linken Backe eine Drüsen-Geschwulst*⁴⁷. Z kolei na podagrę, której przyczynami według Antoniego Laskiewicza były „Bachus, Venus i gniew”⁴⁸, cierpiał pochodzący z Nowego Stawu 52-letni Friedrich Seliger⁴⁹.

4

W kategorii „defektów i urazów” jednym z najczęściej odnotowywanych defektów są blizny, które pojawiają się na niemal wszystkich częściach ciała⁵⁰ – najczęściej na głowie⁵¹, w tym szczególnie twarzy⁵², oraz kończynach górnych⁵³ i dolnych⁵⁴. Możemy wyróżnić blizny po ranach ciętych⁵⁵, kłutych⁵⁶

⁴⁷ AzD, 1827, nr 13, s. 84.

⁴⁸ *Wybór tekstów źródłowych do dziejów medycyny polskiej*, red. W. Osińska, Z. Podgórska-Klawe, Kraków 1983, s. 237.

⁴⁹ „die rechte Hand von der Gicht etwas gelähmt” – AzD, 1828, nr 31, s. 211.

⁵⁰ Np. na szyi – AzD, 1819, nr 49, s. 606; AzD, 1817, nr 14, s. 155; AzD, 1828, nr 42, s. 286; AzD, 1823, nr 20, s. 322; AzD, 1830, nr 47, s. 397.

⁵¹ AzD, 1820, nr 4, s. 42.

⁵² W tym blizny na czole – AzD, 1820, nr 36, s. 397; AzD, 1819, nr 37, s. 456; brwiach – AzD, 1826, nr 49, s. 426; policzkach – AzD, 1817, nr 16, s. 177; AzD, 1829, nr 20, s. 214; AzD, 1825, nr 7, s. 117; nosie – AzD, 1817, nr 14, s. 155; AzD, 1820, nr 6, s. 63; AzD, 1824, nr 45, s. 540; AzD, 1828, nr 13, s. 103; brodzie – AzD, 1817, nr 14, s. 155; AzD, 1828, nr 42, s. 286.

⁵³ W tym ogólnie na rękach – AzD, 1816, nr 21, s. 266; AzD, 1816, nr 22, s. 273; ramionach – AzD, 1822, nr 30, s. 434; AzD, 1824, nr 39, s. 467; kciukach – AzD, 1828, nr 30, s. 205; przestrzeni pomiędzy kciukiem a palcem wskazującym – AzD, 1821, nr 49, s. 643; AzD, 1826, nr 29, s. 248; palcach wskazujących – AzD, 1821, nr 22, s. 326; AzD, 1816, nr 20, s. 248; AzD, 1819, nr 16, s. 232; AzD, 1821, nr 36, s. 494; przestrzeni pomiędzy palcem wskazującym a palcem środkowym – AzD, 1829, nr 20, s. 214; małym palcu – AzD, 1824, nr 34, s. 399; AzD, 1823, nr 32, s. 476.

⁵⁴ AzD, 1819, nr 6, s. 66; AzD, 1822, nr 23, s. 344; AzD, 1822, nr 25, s. 378; AzD, 1829, nr 34, s. 303; AzD, 1830, nr 44, s. 382.

⁵⁵ „hat an der linken Hand in der innern Fläche durch einen Schnitt eine Narbe” – AzD, 1822, nr 38, s. 556; „am rechten Knie eine Hiebnarbe, am Knöchel des rechten Fußes eine Hiebnarbe” – AzD, 1829, nr 29, s. 272; „eine Schnittnarbe unter der rechten Kinnlade” – AzD, 1816, nr 11, s. 108; „eine Hieb Narbe über die drei folgenden Finger der rechten Hand” – AzD, 1817, nr 40, s. 585; „eine fingerlange Hiebnarbe auf der rechten Seite des Gesichtes” – AzD, 1817, nr 14, s. 154; „auf der rechten Backe eine lange in die Queere laufende Hiebnarbe” – AzD, 1818, nr 2, s. 17.

⁵⁶ „hat am linken Fuße unter der Wade von einer Stichwunde Narbe” – AzD, 1820, nr 22, s. 259.

i postrzałowych⁵⁷. Rany cięte zadawano bronią białą (jak szablą⁵⁸, rapier⁵⁹) lub narzędziami gospodarczymi⁶⁰. Rany kłute były z kolei wynikiem użycia broni takiej jak na przykład lanca⁶¹. Natomiast rany postrzałowe⁶² były następstwem stosowania broni palnej określanej jako flinta⁶³ lub strzelba. Sporadycznie blizny powstawały także na skutek ran odniesionych przy użyciu innego rodzaju broni, takiej jak na przykład granaty⁶⁴ czy kartacze⁶⁵. Niekiedy blizna była wynikiem urazu odniesionego w bójkę⁶⁶ albo w trakcie ucieczki z transportu bądź więzienia. Opisywano też inne sytuacje, na przykład przyłapanie delikwenta na kradzieży⁶⁷ lub kopnięcie przez konia⁶⁸.

⁵⁷ „Am rechten Knie hat er eine Narbe von einer Schußwunde” – AzD, 1819, nr 30, s. 362; „eine Schußnarbe an der linken Hand, so wie auch an der rechten Lende” – 1822, nr 3, s. 44; „hat am rechten Fuße, gerade in der Biegung über dem Fußblatte, von einer Schußwunde eine Narbe” – AzD, 1820, nr 22, s. 259; „Schusswunde am rechten Schienbeine” – AzD, 1820, nr 25, s. 288.

⁵⁸ „auf der linken Hand eine Narbe von einer Säbel-Wunde” – AzD, 1823, nr 25, s. 387; „hat eine Narbe auf dem rechten Backen, unweit des Auges, angeblich von einem Säbelhiebe” – AzD, 1819, nr 2, s. 20; „ist vorzüglich an einer Hand-breiten Narbe (der Folge eines Säbelhiebes) kennbar” – AzD, 1817, nr 14, s. 153; „an der linken Hand der Daumen und Zeigefinger steif, und Narben von einem Säbelhieb” – AzD, 1821, nr 40, s. 548; „an der linken Seite [des Gesichtes] eine Narbe von einem Säbelhiebe” – AzD, 1829, nr 23, s. 233; „am Daumen der linken Hand eine starke Narbe von einem Säbelhieb” – AzD, 1830, nr 36, s. 334.

⁵⁹ „eine dicke mit zwei, wahrscheinlich durch Rappier-Hiebe entstanden Narben bedeckte Nase” – AzD, 1821, nr 31, s. 667.

⁶⁰ „Am rechten Fuß in der Hacke eine sehr kenntliche Narbe, welche durchs Einhauen mit einer Mähense entstanden” – AzD, 1817, nr 50, s. 679; „am rechten Fuß einwärts eine Narbe von einem Hiebe mit der Holzaxt” – AzD, 1828, nr 49, s. 338.

⁶¹ „Eine Narbe am linken Unterarm, angeblich durch einen Lanzenstich” – AzD, 1819, nr 4, s. 52.

⁶² „An jedem Beine zwei Narben von einer Gewehrkugel” – AzD, 1821, nr 32, s. 452.

⁶³ „hat an dem rechten Fuß eine Narbe von einem Flintenschuß” – AzD, 1821, nr 44, s. 593.

⁶⁴ „am linken Fuß unter der Wade eine Narbe von einer Granat-Kugel” – AzD, 1821, nr 35, s. 475.

⁶⁵ W tym przypadku u młodej Żydówki na skutek odniesionych ran doszło do znacznej deformacji twarzy („ein verzerktes Gesicht, Folge einer Blessur durch eine Kartätschen Kugel”) – AzD, 1820, nr 3, s. 27.

⁶⁶ „2 Narben auf der Stirne, angeblich vom Zuschlagen” – AzD, 1826, nr 50, s. 431.

⁶⁷ „von dem Ende des einen Auges zeiht sich eine Narbe über die Schläfe. Auf der einen Seite des Gesichtes unter dem Auge eine Narbe, die sich über die Backe zeiht; über der Stirn unter den Haaren eine Narbe. Alle diese Narben erhielt er bei Gelegenheit der Diebstähle” – AzD, 1820, nr 41, s. 450.

⁶⁸ „über dem rechten Auge eine feine Narbe von einem Pferdschlag, des gleichen auf der Nase zur rechten Seite” – AzD, 1826, nr 33, s. 178 [właściwie: 278].

Blizny były także wynikiem występujących na ciele przestępców ropni i owrzodzeń (*Geschwüre*), których bezpośrednimi przyczynami są wszelkiej maści urazy, zakażenia bądź też niedokrwienie tkanek. Zarówno blizny po owrzodzeniach skóry⁶⁹, jak i same owrzodzenia⁷⁰, występują w materiale źródłowym obficie, niestety najczęściej bez wskazania na okoliczności ich powstania. Zdarzało się, że silne owrzodzenia skutkowały hospitalizacją przestępcy⁷¹.

Zranienia⁷², oparzenia⁷³, stłuczenia⁷⁴ oraz sińce i guzy⁷⁵ mogły być natomiast następstwem wykonanej na przestępcy kary w postaci określonej liczby plag⁷⁶, piętnowania gorącym żelazem⁷⁷ lub jako skutek spętania oskarżonego⁷⁸. Należy podkreślić, że pobyt w więzieniu niewątpliwie sprzyjał różnego rodzaju kontuzjom i urazom, a jednocześnie nie pozostawał bez wpływu na kondycję psychologiczną oskarżonych. Nie bez przyczyny ulice, których nazwy nawiązywały do smutku i bólu, znajdowały się przy zakładach karnych⁷⁹, a zbiegli więźniowie,

⁶⁹ AzD, 1820, nr 23, s. 271; AzD, 1820, nr 37, s. 404; AzD, 1821, nr 52, s. 701; AzD, 1819, nr 18, s. 250.

⁷⁰ AzD, 1828, nr 49, s. 338; AzD, 1826, nr 2, s. 12; AzD, 1827, nr 2, s. 8; AzD, 1830, nr 12, s. 127.

⁷¹ „Ein bösertiges Fuß-Geschwür behinderte jedoch den Transport und sie wurde daher von Seiten des Gerichts in das Lazareth zur Heilung gegeben” – AzD, 1822, nr 18, s. 290.

⁷² AzD, 1821, nr 44, s. 594; AzD, 1816, nr 16, s. 184; AzD, 1829, nr 16, s. 181; AzD, 1826, nr 43, s. 385; AzD, 1824, nr 39, s. 469; AzD, 1817, nr 11, s. 115; AzD, 1824, nr 44, s. 531; AzD, 1820, nr 5, s. 50; AzD, 1820, nr 42, s. 456; AzD, 1820, nr 25, s. 288; AzD, 1821, nr 44, s. 592.

⁷³ „einer kleinen Aetzung an dem einen Arm” – AzD, 1816, nr 15, s. 154.

⁷⁴ „Bruchschaden in der linken Leistengegend” – AzD, 1822, nr 9, s. 134.

⁷⁵ „in einer Schlägerei das linke Auge braun geschlagen” – AzD, 1819, nr 36, s. 439; „eine Beule am linken Auge von einem Stoße herrührend, und das linke Auge unterlaufen” – AzD, 1817, nr 1 s. 8; „hat mehrere blaue Flecken im Gesicht, in Folge einer Schlägerei” – AzD, 1819, nr 24, s. 314; „An beiden Seiten des Gesichts 2 kleine schwarze Fleckchen” – AzD, 1817, nr 39, s. 567; „an der rechten Seite des Kinns einen kleinen braunen Fleck” – AzD, 1828, nr 51, s. 357; „kleiner dunkelrother Fleck auf der linken Backe” – AzD, 1823, nr 12, s. 187; „an beiden Augenliedern Blutflecken, welche wahrscheinlich von einer kürzlich gehaltenen Schlägerei herrühren” – AzD, 1817, nr 5, s. 52; „schwarze Poverflecken [...] im Gesicht” – AzD, 1823, nr 20, s. 322.

⁷⁶ „auf dem Rücken befinden sich Spuren körperlicher Züchtigung” – AzD, 1822, nr 30, s. 434; „Hat für jetzt auf der rechten Hand von einem Falle kleine Wunden” – AzD, 1819, nr 3, s. 31.

⁷⁷ Być może taką karę zastosowano wobec Wilhelma Weißela, któremu na lewym przedramieniu wypalono litery „W.W.W.” wraz z niezidentyfikowaną figurą – AzD, 1824, nr 39, s. 470.

⁷⁸ „beide Füße haben bedeutende Narben von den Fesseln, besonders der rechte” – AzD, 1823, nr 12, s. 187; „Um die Füße stecken eiserne Schellen, mit großen hervorragenden Haken” – AzD, 1818, nr 48, s. 477; „etwas abgeriebenen Hand von den Eisen, mit welchem er gefesselt gewesen” – AzD, 1822, nr 4, s. 56.

⁷⁹ M. Karpińska, *op. cit.*, s. 44.

ponownie ujęci woleli niekiedy popełnić samobójstwo niż odsiadywać zasądzone wyrok⁸⁰.

Na skórze skazańców, prócz pozostałości po urazach, występują również innego rodzaju zmiany, które mogą być wrodzone lub nabyte. Należą do nich między innymi brodawki (*Warzen*), które opisano u znacznej liczby odnotowanych w listach gończych przestępców⁸¹. Oprócz nich możemy również odnaleźć znamiona skórne, niezwykle trudne w identyfikacji⁸². Jednym z ciekawszych przykładów tego typu jest przypadek Josepha Roscinskiego, u którego *auf der linken Backe befindet sich eine Mahl, nach welcher er Myszka genannt wurde*⁸³. Poza tym na skórze niektórych przestępców odnotowuje się piegi⁸⁴ oraz ślady po nadmiernym przebywaniu na słońcu⁸⁵.

W listach gończych można odnaleźć również wzmianki dotyczące urazów kończyn, z czego szczególnie wiele przypadków dotyczy utraty całych bądź części palców zarówno u rąk⁸⁶, jak i u nóg⁸⁷. Przyczynami były w pierwszej kolejności rany postrzałowe⁸⁸, na skutek których ludzie tracili nie tylko palce, ale i inne części

⁸⁰ AzD, 1828, nr 31, s. 212; AzD, 1829, nr 43, s. 365.

⁸¹ Owe brodawki występują głównie na twarzy: „Wartzen über dem rechten Auge” – AzD, 1823, nr 25, s. 386; „auf der rechten Seite der Nase eine Warze” – AzD, 1816, nr 10, s. 99; „auf der linken Backe eine kleine Warze” – AzD, 1818, nr 45, s. 448; „unterm Kinn an der rechten Seite eine kleine Warze mit Haaren bewachsen” – AzD, 1821, nr 36, s. 494; także na szyi: „hat unter dem Kinn auf dem Halse einige Warzen” – AzD, 1827, nr 2, s. 8; na rękach: „auf den rechten Hand Warzen” – AzD, 1828, nr 25, s. 175; „auf dem linken Arm eine Warze” – AzD, 1826, nr 43, s. 385; „an beiden Händen sehr mit Warzen bedeckt” – AzD, 1821, nr 10, s. 154; „hat auf der rechten Hand eine große Warze auf dem Goldfinger” – AzD, 1817, nr 34, s. 412; i nogach: „an dem linken Fuße unten eine starke Warze” – AzD, 1821, nr 32, s. 451.

⁸² Niejaki Johann Bettin miał „an der rechten Seite der Nase eine Linse” (prawdopodobnie chodzi o plamę soczewicowatą) – AzD, 1824, nr 11, s. 158; „auf dem rechten Auge eine Mahl” – AzD, 1820, nr 38, s. 413; „Fehler an der rechten Schulter” – AzD, 1821, nr 1, s. 11; „zwischen den Schultern ein kleiner unbedeutender Auswuchs” – AzD, 1820, nr 14, s. 163.

⁸³ AzD, 1818, nr 36, s. 358.

⁸⁴ AzD, 1822, nr 23, s. 345; AzD, 1821, nr 12, s. 169; AzD, 1821, nr 23, s. 333; AzD, 1816, nr 24, s. 297.

⁸⁵ AzD, 1817, nr 43, s. 613; AzD, 1819, nr 50, s. 617; AzD, 1827, nr 6, s. 35; AzD, 1823, nr 45, s. 637.

⁸⁶ AzD, 1816, nr 16, s. 183; AzD, 1821, nr 47, s. 620; AzD, 1820, nr 4, s. 43; AzD, 1821, nr 40, s. 549; AzD, 1819, nr 25, s. 325; AzD, 1826, nr 30, s. 252; AzD, 1829, nr 28, s. 262; AzD, 1819, nr 46, s. 551; AzD, 1824, nr 34, s. 399; AzD, 1822, nr 20, s. 309.

⁸⁷ AzD, 1821, nr 7, s. 87.

⁸⁸ „an der linken Hand am vierten Finger fehlt ein Stück vom Gelenk, und der dritte Finger war spitz, so er durch einen Schuß bekommen haben will” – AzD, 1821, nr 11, s. 161.

ciała⁸⁹. Utrata palców mogła być także wynikiem odmrożenia, o czym świadczy przykład młodego ucznia Benjamina Rötzela⁹⁰. Niektóre przypadki można z kolei uznać za akty samookaleczenia, których celem było uniknięcie przez poszkodowanego służby wojskowej⁹¹. Wśród pozostałych urazów pojawiają się złamania⁹² (i mogące być konsekwencją złamań krzywo zrosnięte kończyny⁹³), zwichnięcia⁹⁴, niedowłady⁹⁵ oraz różnego rodzaju inne kontuzje⁹⁶.

Tego typu urazy z pewnością wpływały na ogólną motorykę ciała, zaburzając na przykład prawidłowy chód. W materiale źródłowym skrupulatnie odnotowuje się takie dysfunkcje. I tak na przykład w liście gończym wydanym za młodym żydowskim kupcem Jakobem Eliasem Cohnem zapisano, iż tenże *geht gebückt und hat einwärts gebogene Knie, daher er die Füße auswärts setzt*⁹⁷. Niekiedy chód przestępców określano jako powłóczysty, ociężały, powolny⁹⁸ lub chromy i kulawy⁹⁹.

Kolejną grupą defektów, która pojawia się na łamach *Amtsblattu*, są wszelkie wady uzębienia. Możemy do nich zaliczyć żółte¹⁰⁰ i czarne¹⁰¹ przebarwienia,

⁸⁹ Na przykład niejaki Carl Johann Wagner na skutek postrzału stracił podbródek („das Kinn durch einen Schuß verloren”) – AzD, 1817, nr 24, s. 270.

⁹⁰ „am rechten Fuße fehlen 2 Zehen, die er durch Frost verloren” – AzD, 1820, nr 33, s. 371.

⁹¹ „Letzterer hatte sich vorher mit einer Axt in den Daumen der rechten Hand gehauen, ob vorsätzlich oder aus Versehen, ist nicht erwiesen, und ist wahrscheinlich aus Frucht vor der Strafe entwichen” – AzD, 1819, nr 48, s. 591.

⁹² „hat den linken Arm gebrochen” – AzD, 1823, nr 20, s. 323.

⁹³ AzD, 1818, nr 32, s. 337; AzD, 1829, nr 36, s. 318; AzD, 1828, nr 51, s. 357; AzD, 1821, nr 43, s. 578; AzD, 1817, nr 1, s. 8; AzD, 1817, nr 38, s. 541; AzD, 1823, nr 39, s. 567; AzD, 1819, nr 19, s. 262; AzD, 1821, nr 38, s. 518; AzD, 1821, nr 15, s. 212; AzD, 1821, nr 24, s. 345; AzD, 1825, nr 47, s. 714.

⁹⁴ „durch Verrenkung des untern Knöchels lahm” – AzD, 1829, nr 44, s. 370.

⁹⁵ AzD, 1821, nr 36, s. 494; AzD, 1826, nr 23, s. 211; AzD, 1821, nr 47, s. 62; AzD, 1819, nr 19, s. 261; AzD, 1825, nr 7, s. 117.

⁹⁶ „er an den Ballen beider Füße einen ziemlich großen Knorpel” – AzD, 1826, nr 22, s. 207; „der rechte Fuß ist ausfallend dünner bis aus Knie, als der linke” – AzD, 1820, nr 38, s. 413; „an beiden Füßen stark angelaufene Enkel” – AzD, 1820, nr 19, s. 222; „ein Fuß soll ihm um den Knöchel geschwollen seyn” – AzD, 1825, nr 7, s. 116; „am rechten Fuß ein hoher Enkel” – AzD, 1816, nr 7, s. 62.

⁹⁷ AzD, 1822, nr 33, s. 477.

⁹⁸ AzD, 1821, nr 48, s. 639; AzD, 1817, nr 13, s. 142.

⁹⁹ AzD, 1828, nr 29, s. 201; AzD, 1826, nr 41, s. 368; AzD, 1820, nr 4, s. 44; AzD, 1817, nr 35, s. 432.

¹⁰⁰ AzD, 1819, nr 3, s. 30; AzD, 1821, nr 39, s. 531; AzD, 1824, nr 45, s. 540; AzD, 1828, nr 13, s. 102; AzD, 1818, nr 34, s. 346; 1820, nr 16, s. 193; AzD, 1829, nr 10, s. 82; AzD, 1821, nr 1, s. 11; AzD, 1822, nr 9, s. 134; AzD, 1823, nr 24, s. 370.

¹⁰¹ AzD, 1828, nr 13, s. 102; AzD, 1817, nr 45, s. 632.

a także jego niepełny stan¹⁰². Czasami do opisu kondycji uzębienia używano ogólnych określeń w rodzaju *unvollständig*¹⁰³, *fehlerhaft*¹⁰⁴ lub *mangelhaft*¹⁰⁵, natomiast niekiedy jego stan określano precyzyjnie, wyliczając brakujące zęby – przednie¹⁰⁶, kły¹⁰⁷ oraz trzonowce¹⁰⁸. Do przyczyn złego stanu uzębienia można zaliczyć częste żucie tytoniu¹⁰⁹, a także wiek – wyraźnie daje się zauważyć, że im bardziej zaawansowane, tym częstsze problemy z uzębieniem¹¹⁰.

Wady uzębienia, obok wielu innych czynników, mogły wpływać na wady wymowy¹¹¹, do których zaliczamy powolność i ociężałość wypowiedzi¹¹², jąkanie się¹¹³, a także nieprawidłowe wypowiadanie słów lub pojedynczych głosek, co wiązało się raczej z używanym przez zbiegłego dialektem¹¹⁴. Za przykład może tu służyć niejaki Wilhelm Kunze, który – jak stwierdzono w liście gończym – *spricht den Buchstaben R etwas hart aus*¹¹⁵, a także Peter Jakob Mayr, który *wenn er um eine Jahreszahl gefragt wird, so wird er spricht Anno sondern Annero aussprechen*¹¹⁶. Poza tym w charakterystyce zbiegłych przestępców można odnotować także przytłumioną barwę głosu¹¹⁷, która wynikała niekiedy z bliżej niesprecyzowanych

¹⁰² AzD, 1822, nr 52, s. 734; AzD, 1826, nr 49, s. 425; AzD, 1820, nr 4, s. 43; AzD, 1817, nr 51, s. 687.

¹⁰³ AzD, 1820, nr 4, s. 42.

¹⁰⁴ AzD, 1823, nr 36, s. 529; AzD, 1828, nr 30, s. 205; AzD, 1826, nr 29, s. 247; AzD, 1819, nr 36, s. 439; AzD, 1829, nr 13, s. 137; AzD, 1828, nr 18, s. 135; AzD, 1828, nr 29, s. 201; AzD, 1829, nr 27, s. 257; AzD, 1825, nr 11, s. 207.

¹⁰⁵ AzD, 1820, nr 3, s. 27.

¹⁰⁶ AzD, 1828, nr 29, s. 202; AzD, 1819, nr 37, s. 456; AzD, 1823, nr 18, s. 274; AzD, 1828, nr 33, s. 224.

¹⁰⁷ AzD, 1817, nr 51, s. 691.

¹⁰⁸ AzD, 1829, nr 29, s. 272; AzD, 1827, nr 19, s. 171; AzD, 1828, nr 27, s. 187; AzD, 1820, nr 16, s. 193; AzD, 1827, nr 8, s. 47.

¹⁰⁹ „Zähne, gelb, wegen starken Tabackkauens” – AzD, 1820, nr 41, s. 450.

¹¹⁰ Ze wszystkich odnotowanych w listach gończych przestępców z wadami uzębienia 55% przekroczyło 40. rok życia, a tylko 3% miało mniej niż 20 lat.

¹¹¹ „wegen fehlenden Zapfens im Munde, undeutlich im Sprechen” – AzD, 1829, nr 27, s. 257; „lispelt und hat im obern Kinnbacken nur 2 Vorder- und einige Backzähne, die Augenzähne fehlen, im unteren Kinnbacken fehlen mehrere Backzähne” – AzD, 1821, nr 13, s. 181.

¹¹² AzD, 1819, nr 23, s. 303; AzD, 1826, nr 8, s. 73.

¹¹³ AzD, 1819, nr 38, s. 470; AzD, 1817, nr 25, s. 294; AzD, 1819, nr 38, s. 472; AzD, 1822, nr 20, s. 309; AzD, 1818, nr 11, s. 127.

¹¹⁴ AzD, 1819, nr 19, s. 261

¹¹⁵ AzD, 1818, nr 38, s. 376.

¹¹⁶ AzD, 1824, nr 48, s. 565.

¹¹⁷ AzD, 1819, nr 35, s. 430.

chorób gardła¹¹⁸. Nie można wykluczyć, że część tego typu dysfunkcji była wynikiem symulacji podejrzanego, o czym może świadczyć przypadek niejakiego Thomasa Mufki¹¹⁹.

W listach gończych odnotowuje się także defekty i urazy oczu. Począwszy od nieszkodliwych wad genetycznych, takich jak na przykład heterochromia¹²⁰, a skończywszy na urazach mechanicznych prowadzących do utraty widzenia w jednym oku¹²¹, a nawet braku gałki ocznej¹²². Pojawiają się również opisy mogące wskazywać na zapalenie spojówek u oskarżonego¹²³, a także na zaburzenia widzenia stereoskopowego będące efektem zezą¹²⁴. Sporadycznie defekty oka próbowano korygować okularami¹²⁵ bądź ukrywać noszeniem opaski¹²⁶.

5

Do ostatniej kategorii, tzw. „ogólnych słabości”, możemy z kolei zaliczyć cechy takie jak bladość (*blafß, bleich, weiß*) twarzy oraz wątość i smukłość (*hager, mager, schlank, schwächlich, schmächtig*) postury i wystające kości policzkowe (*hervorstehenden Backen-Knochen*)¹²⁷. Najczęściej owa bladość (w różnych odcieniach, takich jak na przykład bladożółty¹²⁸, bladoczerwony¹²⁹ czy też bladoszary¹³⁰) występuje w parze z wątością. Niestety tylko w kilku przypadkach możemy ją przypisać

¹¹⁸ „sie von einer Halskrankheit befallen ist, welche sie an der reinen Aussprache sehr behindert, so daß ihre Sprache einen sehr schnarchenden Ton annimmt” – AzD, 1817, nr 6, s. 56.

¹¹⁹ Zapisano bowiem, iż tenże „Spricht Polnisch, und stammelt, wahrscheinlich aus Verstellung, weil er früher gut gesprochen haben soll” – AzD, 1819, nr 4, s. 52.

¹²⁰ „Augen, des rechte grau, das Linke braun” – AzD, 1827, nr 42, s. 385.

¹²¹ AzD, 1817, nr 38, s. 543; AzD, 1824, nr 48, s. 566; AzD, 1827, nr 19, s. 172.

¹²² AzD, 1817, nr 51, s. 690; AzD, 1822, nr 16, s. 265; AzD, 1828, nr 42, s. 287.

¹²³ „die Augen sind klein und roth” – AzD, 1828, nr 29, s. 202; „seine Augen gewöhnlich trübe und roth sind” – AzD, 1826, nr 22, s. 207.

¹²⁴ AzD, 1819, nr 38, s. 471; AzD, 1826, nr 8, s. 73; AzD, 1821, nr 52, s. 720; AzD, 1823, nr 45, s. 637.

¹²⁵ W liście gończym wydanym za pochodzącym z Brescii poliglotą Philippem Ugoni zapisano, iż tenże „trägt eine Brille” – AzD, 1825, nr 1, s. 17.

¹²⁶ „das linke [Auge], welches er manchmal mit einer schwarzen Binde zu verbinden pflegte, kleiner” – AzD, 1818, nr 38, s. 376.

¹²⁷ AzD, 1822, nr 37, s. 532.

¹²⁸ AzD, 1817, nr 21, s. 221; AzD, 1819, nr 3, s. 31; AzD, 1821, nr 12, s. 169.

¹²⁹ AzD, 1827, nr 2, s. 8.

¹³⁰ AzD, 1828, nr 46, s. 321.

bezpośrednio chorobie¹³¹. W jednym przypadku natomiast wprost odnotowano, że owa bledność była wynikiem gorączki, która jednocześnie była przyczyną wysypki u podejrzanego¹³². Gdy chodziło o kobietę, bledność mogła być również oznaką ciąży¹³³.

6

Pomimo wielu mankamentów, listy gończe stanowią niezmiernie interesujące źródło dla poznania środowiska przestępczego XIX w. Pozwalają na badanie zależności pomiędzy płcią, wyznaniem, wiekiem a częstotliwością i rodzajem popełnianych przestępstw. Poza tym stanowią świetny materiał statystyczny. Ich liczba pozwala zbadać wiele aspektów (m.in. wzrostu) środowiska niższych warstw społecznych. Opisy skradzionych przedmiotów, jak również charakterystyka ubioru oskarżonych, stanowią natomiast świetny punkt wyjścia do badań nad kulturą materialną ubogich warstw społeczeństwa.

Szczególnie ciekawą kwestią podejmowaną w listach gończych są wszelkie opisy wskazujące na choroby, defekty i urazy oraz ogólne słabości ściganego. Z pewnością dotyczą one tylko tych najbardziej widocznych oznak, mogących stanowić pomoc przy jego identyfikacji. Należy do nich podchodzić z dużą dozą ostrożności, ze względu na często występujące nieprecyzyjne i niepełne zapisy, czasami uzupełniane w następnych numerach dziennika urzędowego. Niemniej dają one pewien obraz tej grupy społecznej i pozwalają przynajmniej częściowo określić kondycję jej przedstawicieli.

Listy gończe publikowane na łamach dzienników urzędowych poszczególnych rejencji zachodniej części Prus wciąż czekają na swoje pełne opracowanie, w którym w oparciu o ten bogaty materiał źródłowy podjęta zostanie próba stworzenia całościowego obrazu środowiska przestępczego.

Bibliografia

Źródła

Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig, roczniki 1816–1830.

Amts-Blatt der Königlich Brombergischen Regierung, 1816, nr 34.

Amtsblatt der Königlichen Preußischen Regierung zu Bromberg, 1818, nr 8.

¹³¹ AzD, 1816, nr 15, s. 152; AzD, 1817, nr 33, s. 396; AzD, 1824, nr 3, s. 24.

¹³² „Gesichtsfarbe, blaß, Folge des Fiebers [...] Fieberausschlag unter der Nase” – AzD, 1830, nr 51, s. 417.

¹³³ AzD, 1817, nr 23, s. 261.

- Blazejewski H., *Im Allensteiner Kreisblatt 1845–1869 veröffentlichte Steckbriefe. Personenkundliches zur Kriminalität im südwestlichen Ostpreußen*, Hamburg 2009, s. 4 (Quellen, Materialien und Sammlungen zur altpreußischen Familienforschung, Nr. 15).
- Pomorze Gdańskie 1807–1850. *Wybór źródeł*, oprac. A. Bukowski, Wrocław 1958.
- Wenzel R., *Steckbriefe im Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Posen (Jg. 1816) mit Bezug zu Ost- und Westpreußen*, „Altpreußische Geschlechterkunde” 1999, Bd. 29, s. 79–83.
- Śniadecki J., *Niektóre uwagi o Krowiey ospie, a mianowicie o szczepieniu iey owcom*, „Dziennik Wileński” 1805, nr 4, s. 1–10.
- Wybór tekstów źródłowych do dziejów medycyny polskiej*, red. W. Osińska, Z. Podgórska-Klawe, Kraków 1983.

Literatura

- Baranowski B., *Ludzie gościńca w XVII–XVIII w.*, Łódź 1986.
- Baranowski M., *Dezercja z wojsk Księstwa Warszawskiego w departamencie lubelskim na podstawie listów gończych z 1811 roku*, „Teki Komisji Historycznej” 2012, vol. 9, s. 96–125.
- Baszanowski J., *Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601–1846*, Gdańsk 1995.
- Czajkowski M., *Instytucjonalna opieka nad chorymi psychicznie w Warszawie w drugiej połowie XVIII wieku*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, cz. II, red. A. Karpiński, Warszawa 2015, s. 143–214.
- Diakowska B., *Przestępstwa popełniane przez „ludzi luźnych” w Warszawie schyłku XVIII wieku na podstawie ogłoszeń w prasie warszawskiej*, [w:] *Społeczeństwo a przestępczość*, red. A. Karpiński, Warszawa 2009, s. 123–137 (Społeczeństwo Staropolskie, t. 2).
- Dunajówna M., *Z dziejów toruńskiego czasopisma „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” (1760–1772)*, Toruń 1960.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, tłum. T. Komendant, Warszawa 2009.
- Frančić M., *Ludzie luźni w osiemnastowiecznym Krakowie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.
- Geremek B., *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu*, Wrocław–Warszawa 1971.
- Grodziski S., *Ludzie luźni. Studium z historii państwa i prawa polskiego*, Kraków 1961.
- Gucia D., Lubierska J., *Jako cię widzą, tako cię piszą. Obraz Wielkopolanina w świetle listów gończych 1 połowy XIX wieku*, Poznań 2014.
- Johnston H., *Crime in England 1815–1880. Experiencing the Criminal Justice System*, Abingdon 2015.
- Kaczor D., *Przestępczość kryminalna i wymiar sprawiedliwości w Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, Gdańsk 2005.
- Kaczyńska E., *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1989.
- Karpińska M., *Złodzieje, agenci, policyjni strażnicy... Przestępstwa pospolite w Warszawie 1815–1830*, Warszawa 1999.

- Karpiński A., *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*, Warszawa 1983.
- Kizik E., *Rabunki w kościołach rejencji gdańskiej w pierwszej połowie XIX wieku, czyli o znaczeniu badań nad prowincjonalną prasą ogłoszeniową*, [w:] *Naród bez państwa na drogach do nowoczesności. Książka jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin profesora Szczepana Wierchosławskiego*, red. M. Niedzielska, Toruń 2017, s. 31–51.
- Kracik J., Rożek M., *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI–XVIII w.*, Kraków 1986.
- Kryminalistyczna identyfikacja człowieka – rys historyczny (wybrane zagadnienia), oprac. J. Gąsiorowski, Katowice 2004.
- Lüdtke A., „Gemeinwohl”, *Polizei und „Festungspraxis”. Staatliche Gewaltsamkeit und innere Verwaltung in Preußen, 1815–1850*, Göttingen 1982.
- Łyskanowski M., *Medycyna i lekarze dawnej Warszawy*, Warszawa 1976.
- Nowosielska E., *Epilepsja w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w.*, [w:] *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, cz. II, red. A. Karpiński, Warszawa 2015, s. 219–257.
- Paluchowski P., *Poszukiwanie zagarniętego mienia. Ogłoszenia na łamach gdańskiego czasopisma z końca XVIII w. dotyczące kradzieży z kościołów i budowli przykościelnych*, [w:] *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane*, red. A. Kamler, D. Pietrzakiewicz, Warszawa 2014, s. 335–348.
- Paluchowski P., *Danziger Erfahrungen w latach 1739–1793. Studium z dziejów gdańskiego czasopiśmiennictwa*, Warszawa 2013.
- Paluchowski P., *Nie tylko dżuma i ospa... Dwa spojrzenia na temat chorób w Rzeczypospolitej i Gdańsku końca XVII i drugiej połowy XVIII wieku*, [w:] *Dżuma, ospa, cholera. W trzechsetną rocznicę wielkiej epidemii w Gdańsku i na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1708–1711. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska i Instytut Historii PAN w dniach 21–22 maja 2009 roku*, red. E. Kizik, Gdańsk 2012, s. 171–180.
- Paprocki F., *Wielkie Księstwo Poznańskie w okresie rządów Flottwella (1830–1841)*, Poznań 1970.
- Pihan-Kijasowa A., Gucia D., Lubierska J., *Dziewiętnastowieczne listy gończe w badaniach nad urzędową polszczyzną wielkopolską*, „*Slavia Occidentalis*” 2015, t. 72, nr 1, s. 177–187.
- Poniat R., *Służba domowa w miastach ziem polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*, Warszawa 2014.
- Prasa gdańska na przestrzeni wieków*, red. M. Andrzejewski, Gdańsk 1999.
- Salmonowicz S., *Prus pierwszy wiek XIX (1806–1871)*, „*Zapiski Historyczne*” 2015, t. LXXX, z. 3, s. 287–308.
- Szarszewski A., *Epidemia cholery w Gdańsku w XIX wieku*, [w:] *Dżuma, ospa, cholera. W trzechsetną rocznicę wielkiej epidemii w Gdańsku i na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1708–1711. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska i Instytut Historii PAN w dniach 21–22 maja 2009 roku*, red. E. Kizik, Gdańsk 2012, s. 195–211.

- Temkin O., *The Falling Sickness: A History of Epilepsy from the Greeks to the Beginnings of Modern Neurology*, Baltimore 1971.
- Zaremska H., *Jak wyglądali czescy bandyci? Z dziejów rysopisu w średniowiecznych księgach karnych*, [w:] *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Aymard, Warszawa 1992, s. 105–111.
- Zawadzki W., *Epidemie cholery wśród katolików Żuław Wielkich i Małych oraz Powiśla w XIX wieku*, „Studia Elbląskie” 2010, t. 11, s. 23–46.

RADOSŁAW KUBUS

DOKTORANT, UNIWERSYTET GDAŃSKI

ORCID: 0000-0002-3320-9308

*Znamiona chorobowe, defekty i urazy oraz inne słabości
jako cechy dystynktywne w listach gończych zamieszczanych
w dzienniku urzędowym rejencji gdańskiej
(Amtsblatt der Königlischen Regieruungs zu Danzig)
w latach 1816–1830*

Od 1816 r. w nowo powstałej rejencji gdańskiej publikowano dziennik urzędowy – *Amtsblatt der Königlischen Regieruungs zu Danzig*. Jednym z zagadnień, które cyklicznie pojawiały się na łamach tegoż pisma, była kwestia przestępczości – drukowano m.in. listy gończe. Wśród opisów dotyczących wzrostu, wieku czy budowy ciała ściganych przestępców, w listach gończych występowały również informacje mogące wskazywać na choroby, defekty i urazy oraz ogólne słabości. Analiza blisko tysiąca listów gończych wskazuje, iż tego typu opisy były częste i mogły stanowić istotną pomoc przy identyfikacji zbiega. Wspomniany materiał źródłowy pozwala po części zobrazować życie niższych warstw społecznych, w tym przede wszystkim światka przestępczego. Stanowi także nieocenione źródło dla historyków medycyny, kultury materialnej i prawa.

Słowa kluczowe: prawo, medycyna, Królestwo Prus, list gończy, rejencja gdańska, *Amtsblatt der Königlischen Regieruungs zu Danzig*

RADOSŁAW KUBUS

DOCTORAL STUDENT, UNIVERSITY OF GDAŃSK

ORCID: 0000-0002-3320-9308

*Illness marks, defects, traumas and general weaknesses
as distinctive features in the wanted notices posted
in the official journal of administrative district of Gdańsk
(Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig) 1816–1830*

Since 1816 in the newly formed administrative district of Gdańsk, the official journal entitled *Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig* started to be published. One of the issues that periodically appears on the pages of the paper, is the question of crime, especially the wanted notices. Among the descriptions of height, age or body shape of the criminals, there also appears information that could indicate illnesses, defects, traumas and general weaknesses of the defendants. The analysis of nearly a thousand of wanted notices indicates that these kind of descriptions were frequent and could constitute an important help when identifying the fugitive. The mentioned source material helps us to partly illustrate the life of the lower class of society, mainly the criminal underworld. It also constitutes an invaluable resource for historians of medicine, material culture or law.

Key words: law, medicine, Kingdom of Prussia, wanted notice, administrative district (Regierungsbezirk) of Gdańsk, *Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Danzig*